

ZIMONYI ZOLTÁN

Ember és szerep

Százhusz éve született Féja Géza

Németh László korai önéletrajza szerint: „Van az ember és van a szerep, melyet vállalni tud. Az egyik csupa takart mélység, a másik csupa világ felé fordított felület, és mindkettő mi vagyunk.”¹

Ha volt magyar író a XX. században, akit a világ felé fordított felület (a szerep) és a takart mélység (a teljes ember) kettősségében célszerű megközelíteni, az Féja Géza volt. A szerep: a „*féjizmus*”. A fogalom az 1930-as években került forgalomba mint „kereső, kutató, terveket kovácsoló, félig irodalmi, félig társadalom- és gazdaságpolitikai irány,”² amelynek erős alapja a szociális érzékenység és a nemzeti felelősségérzet.

Féja szinte vonzódott a társadalmi bajokhoz, éles szemmel vette észre az igazságtalanságokat. Bajláló volt a szó legnemesebb értelmében. Ehhez társult a tények elkiáltásának különös ereje: a hitvitázó-debatter készség. Érdemes megfigyelnünk, hogy a nyilvánosság előtt majd mindig elkötelezetten lépett fel, nyíltan kiállt politikusok és politikai irányzatok mellett, úgy ahogyan azt írók nemigen teszik.

Nem véletlen tehát, hogy Féja Gézáról a közszereplés villanófényében készültek a legtalálóbb felvételek. E képek főként a „társadalom erővonalainak nyílt pályáján” mozgó írórt őrizték meg, ügyek vállalóját, akiben „könnyen tüzet fog a szenvedély”, aki „megtalálta a gyújtópontokat, amelyekben minden kis gyarló tűz méltó lángolássá éghet.”³ Az egyik „fotó” a szónokot ábrázolja, Illyés Gyula rögzítette még a háború előtt, a Márciusi Front idején, tehát a népi mozgalom felívelésekor: „A szokásosnál magasabb termetű volt, de igen vékony, diákosan keszeg. Az emberek közt emiatt görnyedten járt. De ott a kocsmából kihozott zöld asztal tetején teljes hosszában fölgyenesedett, még vékonyabbra nyúlt, mondhatni könnyebbre; a földobott karjaival már-már fölrepülésre készen. Előbb garabonciásszerű lett, aztán prófétaszerű. A fehérre meszelt, de magyarosan tohonya templom előtti térre a vasárnapi kánikulában Kálvin-korabeli, vagyis vegyesen ószövetségi és Dózsa György-i levegő ereszkedett. A szónok – azt éreztem – a föl-fölmeredt öklében villámokat tart, azon nyomban földfoglalásra, kaszaegyesítésre gyűjthatja a tömeget, jómagam is köztük.”⁴ Ide illik Féja Géza önarcképe is. *Viharsarok* című szociográfiája bevezetőjében az ország sebeit tapogató, népéhez térő, a nép nevében perlő XVI. századi prédikátorra stilizálja önmagát. A *Viharsarok* „minden zugát bejártam: vonaton, gyalog, parasztszekéren kocogva és tiszai csónakon, a felfedezés izgalmával és paraszti jajszavak hívására. Lá-

¹ NÉMETH LÁSZLÓ: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934. Újabb kiadása Uő.: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. I. Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi, 306–440. Az idézet a 307. oldalon. [NÉMETH, 1977.]

² Kortársra, Farkass Jenő jellemezte így. Lásd Interjú Féja Géza arcképével. Rádióélet, 1935. szeptember 27. A kifejezést később Németh László is használta. Lásd NÉMETH, 1977. 495.

³ Az idézeteket a Féja-nekrológikából vettem.

⁴ ILLYÉS GYULA: *A Magyarázó. Féja Gézának kéznnyújtással*. Új Forrás, 1975. 2. sz. 4.

zas gyülekezetekben beszéltem, zsúpfedeles népkörökben tartottam előadást, falvakba tettem s lefüggönyözött apró ablakok mögött mélyesztettem ujjamat sohasem gyógyuló sebeikbe. Lázat mértem és életerejükben gyönyörködtem, nyomorult sárviskókban nyertem vissza a hitemet s népes parasztyülekezetekben rémültem meg belső torzulásaiktól”⁵ – emlékezett vissza.

E néhány közismert, s Féját valóban pályája legjelentősebb pillanataiban, jellegzetes mozdulataival megörökítő kép eltér a megszokott szépírói tartástól. Az író művei révén akar hatni. Németh László hasonlatát kölcsönözve olyan, akár a jó kút: „meg-itatja a szomjazót, de nem járhat szét a pusztán, hogy jertek, én vagyok a kút. A kút dolga vizet gyűjteni s nem a vizet széthordani.”⁶

Az alkotói műhelyből kilépő író-prédikátor kortünet, a XX. század jellegzetes írói attitűdje. Az I. világháborút követő társadalmi-történeti helyzet – világszerte – kihívás a művészetek számára. Kérdései különös hangsúlyt kaptak a forradalmakban felbolydult, Trianonban megalázott magyar társadalomban. Változott az irodalom *valóságfogalma*, mégpedig két, ellentétes póluson. Megnőtt – egyfelől – a valóságéhség; másfelől érdektelen a „tükrözés”. Az irodalomtudatnak ez a végletek felé szakadása alighanem örök szélsősége a művészet társadalmi funkciójáról vallott nézeteknek. Bennünket most csak a valóságviszony érdekel, ez is csupán érintőlegesen. A jelenség a művészet megismerő és tudatformáló-nevelő funkciójának a *túlhangsúlyozása*. Az I. világháború után az amerikai, a német, az orosz irodalomban és másutt meghonosodott félig krónikaszerű irodalmi műfajok, a RAPP-ista irodalomfelfogás, a Neue Sachlichkeit költői törekvése, a riportműfaj térhódítása jelzik az olvasói érdeklődésben kialakult új mezőt. Az írók is felfedezik, hogy a valóság visszaadásának legalább olyan nagyok a lehetőségei, mint a művészi kitalálásnak megadni a valóság káprázatát. A II. világháború után a memoárirodalom eláradása, a ténydráma, riportregény, dokumentumjáték, szociográfia, avagy a divatos orosz *ocserk* bizonyítja, hogy tartós az irodalom valóságfogalmának tágítása. A non-fiction polgárjogot nyert a hagyományos szépirodalmi műnemek között.

Féja Géza százada gyermeke volt. A rá annyira jellemző szellemi tartás különböző világnézetű és egyéniségű kortársait is jellemezte, azokat természetesen, akik hittek az írás közösségi-politikai funkciójában. Az 1920-as évektől egyre jellegzetesebb a debatter, aki mellőzi a vitát mint a nyitott kérdések, lehetőségek mérlegelését. „A debatter mindig döntő összecsapást vív, [...] ügyet szolgál, melynek híveket kell toboroznia, vagy a híveket legalábbis megőrizni a kísértéstől; tehát a debatternek meg kell mutatnia a pokol fertelmes mélységeit és a mennyország gyönyörűségét, hogy a hívek lássák, mit választanak. El kell söpörnie az útból az ellenfél taktikázgatását [...]; redukálnia kell az ellenfél érvelésének »árnyalt« körmönfonságát. [...] Az olyan debatter, [...] aki [...] a kifinomult elméleti érvek szintjén marad, kerülve a személyhez szóló (személy elleni) érvelést, aki tehát nem ellenfele gyöngéjét keresi, hogy aztán azt megtalálva le-

⁵ FÉJA GÉZA: Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Előszó. Athenaeum, 6–5. 1937.

⁶ NÉMETH LÁSZLÓ: Nép és író. Napkelet, 1929. március 1. 5. sz. 358. Lásd Uő.: Sorskérdések, Budapest, 1989. Magvető és Szépirodalmi, 18.

hetőleg halálosan beledöfjön, nos, az nem debatter: tulajdonképpen fából vaskarika.”⁷ E jelenség több hazai irányzatot is meghatározott. Technikáját felismerhetjük az eufemisztikusan népi-urbánus vitának mondott kultúrharc mindkét frontján.

Koncsol László állapította meg Fábry Zoltánról, hogy a „pillanatok és helyzetek szorításában”, az 1930-as évek őrlő malomkövei között túlzottan szélsőségesen válaszolt a kihívásokra. Koncsol szerint Fábry ekkor „fényévekre sodródott a szellemi ember eszményi típusától, s egyoldalúságaival, dühödt szélsőségeivel, kései, szégyenkező önkorekcióival inkább arra szolgáltatott példát, hogy miként nem szabad egy embernek egy szellemi pályán mozognia s a művészetről gondolkodnia.” Koncsol Fábryt szónokként ábrázolta: „Írásainak pátosza, evidenciaszintje, vitázó éle, demokratikus elkötelezettsége, nyelvének költői elemekkel kevert racionalizmusa, a pillanatérzék, a naprakész válaszok és ítéletek külön is, együttvéve is a szónokot és a műfajt jellemzik.”⁸

Az új írói szerep sajátosan magyar, autonóm változatának Ady Endre az előképe. Az ő költészete tette fogékonnyá az I. világháború után indult nemzedékeket az írói attitűd ártértékelésére. E felszántott talajba vetette be azután Szabó Dezső a tanításait. A művészi öncélúság elutasítását ő közvetítette igen szuggesztíven a fiatalok számára. Tőle kapták a felmentést, hogy ne foglalkozzanak kötelességszerűen a szépírással, az ő nyomán lett írói törekvéseik keretbe foglalója a politikum. Szabó Dezső irányította rá a figyelmet a magyar múlt és valóság tényeire. A társadalmi válságból való kiútkezesés tőle kapott útjelzőt. A faj, nép és őserő mítosza váratlan látvánnyal lepte meg az ifjúságot. A lelkes parasztkutatás során megpillantották a társadalmi nyomor addig ismeretlen mélyeit, az egészségesnek hitt paraszti életforma felbomlását. Felismerték a radikális fordulat szükségességét. Szabó Dezső tehát közvetve maga is hozzájárult, hogy a szemek kinyíljanak, a mítosz szétoszoljon.

A népi írók mozgalmában később jellegzetessé vált „ártértékelés” csíráit már Fėja Géza pályakezdekésekor megtaláljuk. 1923-as Csokonai és Szabó Dezső tanulmánya „egy nagy munkakívánság” jelzése. Mint írja, a feladat ma: „kiásni a magyar irodalom múltját a tévedések s az ingó feltevések halmazából”.⁹ A hangzatos igénybejelentés ekkor még inkább Szabó Dezső követése; meggyőződéses írói programmá csak évek múlva érlelődik, főként Bajcsy-Zsilinszky mellett, az *Előőr*s korszakban. Az ott megeredt gyökerek azután a népi mozgalmon belül ásták magukat mélyre.

A népi írók – köztük Fėja is – rövidre zárták élet és irodalom, mű és valóság bonyolult áttételeit, keresték az emberség és a szó közt a legrövidebb utat. Az alkotást ideológiájuknak rendelték alá; műveikkel közvetlen és eleven társadalmi hatásra törekedtek. Egységes képet kívántak adni a múlttól, a mai valóságról, a társadalomról és az egyénről. „Végtelenül jólesik látni, hogy ez az írónemzedék mennyire látja, sőt vállalja a magyar föladatak teljességét. Letértek a századforduló írójának szűk vágányáról, a

⁷ MESTERHÁZI MIKLÓS: Rudas László és a húszas évek Lukács-vitája. Magyar Filozófiai Szemle. 1984. 1–2. sz. 94–95.

⁸ KONCSOL LÁSZLÓ: Irodalmunk hiteles képe – kívülről. Irodalmi Szemle, 1984. április. 369–370.

⁹ FÉJA GÉZA: Csokonai Vitéz Mihály. Élet és Irodalom, 1923. április 25. 2. sz. 45.

költők a virrasztó, az ébresztő szerepét éppen úgy vállalják, mint a politikusét, a szociológusét s a pedagógusét.”¹⁰

Ez a háttere annak, hogy a népi írók a hagyományos műfajok mellett, nemegyszer azok rovására, más szakágakat is irodalmiasítottak. Új formák születésének a pillanata ez. Átalakult a szaktudományi szociográfia is. A társadalomvizsgálatnak komoly vonzása volt az I. világháború előtt, főként a *Huszedik Század* című folyóirat tevékenysége révén. Miután a társadalomrajz komor tényei, „tompá dobpergésként szóltak bele a két magyar forradalom zsvivájába,”¹¹ a vesztes háború, s a forradalmak bukása után megcsonkított, gazdaságilag leromlott ország társadalmi és politikai válságának az okát sokan az ő nyakukba varrták. Éppen Féja Géza írta le, hogy „elszánt és szervezett hadjárat folyt a társadalomtudományi gondolkodás ellen, s az újabb nemzedékek fejükben e hadjárat gőzével vágtak neki a magyar életnek”.¹² Visszatérni a szociográfia eredeti módszereihez, a radikális társadalmi fordulat hirdetéséhez, mint a népi írók tették, már önmagában is bátor tett volt. Szociográfiájuk jelentősége azonban, éppen műfajteremtő kísérletük révén, ennél jelentősebb. A századelő szociográfiája diszciplína, művelői tudományos értekező prózában írtak, jobbára entellektüeleknek. A szociológia „popularizálását” az úgynevezett *irodalmi szociográfia* hozta. Az új műfaj szaktudományi érdeklődéssel és ismeretekkel sem rendelkező tömegek számára közvetítette a társadalmi igazságokat, így hatékonyan formálta a közgondolkodást. Eszközként írói módszereket használtak, a belletrisztika varázsát. Megint Féját idézem: „az élet eleven sodrával érvelünk, a magyar élet és táj képei suhannak, mint vádak és bizonyítékok. Nem sokat beszélünk, inkább az életet beszéltetjük. Lelkiismeretünk terhét, életünk legsúlyosabb poggyászát: az országos élményt bontjuk ki.”¹³

A népi írók műveiben valami lázas „tájrendező örület” munkált. E kifejezés Németh Lászlótól származik, de hasonlót állapít meg Gaál Gábor is a *Mai magyar szociográfia* című tanulmányában: „Egy nép törekszik itt a végső leszámolás magatartásában önismeretre. Új hőseit keresi, s a régi bálványokat döntögeti. Új fölismeréseket mutat föl, és régi félreértéseket gázol le. Az egész mai magyar világ roppant körképe kerekedik ki a szociográfusok kezében.” Gaál Gábor a népművészet magatartásából, az írói szerepek egymásra torlódásából vezeti le a társadalomrajz jegyeit: „hivatástudat a múzsája és a kiállása. Innen a teljessége. Ezért hord össze élményt és tanulmányt, vándorlás közben és introspektíve szerzett anyagot, tudományos elemzést és művészi intuíciót, statisztikát és ihletet, pragmatizmust és lázt, tényismeretet és követelést, mindent, amivel valamely táj s a benne élő embercsoport elrontott, megalázott élete megragadható.”¹⁴

¹⁰ FÉJA GÉZA: „A Nép Eötvös-Kollégiuma”. Megvalósul az „Ifjú Magyarország” első életképes intézménye? Magyarország, 1934. szeptember 6. 5.

¹¹ GAÁL GÁBOR: A mai magyar szociográfia és az irodalom. In: Gaál Gábor: Válogatott írások I. Bukarest, 1964. Irodalmi Könyvkiadó, 610. [GAÁL, 1964.]

¹² FÉJA GÉZA: Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum, 1937. 7. Legújabb kiadása: Mundus, 2004. 20.

¹³ Uo. 9., a Mundus kiadásban 22.

¹⁴ GAÁL, 1964. 612.

Féja Géza feladatának tekintette, hogy egy nagy szintézis keretében ábrázolja a magyar nép sorsát, képet adjon a múltról, jelenről és víziókat a jövőről. „Úgy éreztük és úgy érezzük ma is, hogy a magyar sors különösen szép és nagy feladatot rótt ránk: nekünk kell önismeretre ébresztenünk az egész magyar társadalmat. Mi végigzárandokoltuk ezt a földet, végigtanulmányoztuk egész társadalmának életét, mélyen visszaballagtunk a múltba, meg kell tehát csinálnunk a magyar társadalom erényeinek és bűneinek, igazi helyzetének s valódi erőinek őszinte, helyes mérlegét.”¹⁵

Szociográfiai, történelmi, irodalomtörténeti műveit egy átfogó „munkaterv” alapján, az új nemzeti, népi tudat formálása céljából írta. A módszert *történelmi realizmusnak* nevezte. Veres Péter önéletrajzával kapcsolatban szögezte le, hogy „átalakul a magyar irodalom arca, s közelebből: új realizmus, sajátos történelmi realizmus van kialakulóban. [...] a valóság felmérése nem a letűnt realizmus irodalmi eszközeivel történik, hanem a ma élő s ható tényezőket, törvényeket és jelenségeket történelmi gyökeréig vezet vissza. Nemcsak az életszemléletet és a társadalmi tudatot alakítja át, hanem a sorsszemléletet is. Történelmi események s letűnt történelmi korszakok visszavarázsolása helyett az írást mélyíti történelmi cselekedetté a történelmi realizmus.”¹⁶ Dózsa-könyve előszavában visszatér a fogalomhoz. „Ahhoz az irodalmi irányhoz tartozom, mely a *történelmi realizmust* írta zászlajára. A közvélemény általában »falukutatók«-nak nevez bennünket, holott a »falukutatás« csak egy része tevékenységünknek. Feltártuk a mai magyar falu valóságát, de nem azért, hogy ennél a szükségszerű lépésnél megrekedjünk. Nemcsak a mai magyar falu valóságának feltárása a mi történelmi hivatásunk, hanem egy nagy szintézis keretében ábrázolnunk kell a magyar nép egész történelmi sorsát. Enélkül nincs magyar önismeret, nem keletkezhetik helyesen kormányzó történelmi lelkiismeret, s iránytalanul bukdácsolunk a jövő felé.”¹⁷

A *történelmi realizmus* fogalmának forrása Réz Mihály 1923-ban posztumusz megjelent *A történelmi realizmus rendszere* című könyve, tágabban a jogtudós világnézete, munkássága. Réz Mihály (1878–1921) a kolozsvári egyetem tanára volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Genfben a Népszövetség főtitkára melletti magyar titkárság vezetője. Bajcsy-Zsilinszky Endre jogi tanulmányai idejéből, Kolozsvárról ismerte, 1913-ban megkapta tőle három könyvét, köztük a *Magyar fajpolitika* címűt. „Réz Mihály világnézete szinte kompakt módon előlegezi a fajvédő Zsilinszkyt”¹⁸ – állapította meg a politikus monográfusa. Réz Mihályra Bajcsy-Zsilinszky hívhatta fel Féja figyelmét.

A történelmi realizmus fogalma Féja használatában korántsem azonos Réz gondolatrendszerével, néhány eleme azonban közös. Réz Mihály fajfogalma jellemzően nem biológiai; a származás helyett a politikai öntudat erősségét hangsúlyozta. Hatékonyabb szociálpolitikát sürgetett. „Történelmünk legfényesebb korszakának irány-

¹⁵ FÉJA GÉZA: Hívó magyarok beszéljenek! Magyarország, 1938. április 22. 11.

¹⁶ FÉJA GÉZA: Népi arcvonal. Tátra, 1937. június.

¹⁷ FÉJA GÉZA: Dózsa György. Történelmi tanulmány. Budapest, 1939. MEFHOSZ, 7.

¹⁸ BARTHA ÁKOS: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Budapest, 2019. MTA Történettudományi Intézet, 87.

elve: a szegény nép sorsának javításán alapuló nemzeti politika.”¹⁹ Mindez Féjára is jellemző.

A *történelmi realizmus* fogalmával Réz a Hegel-féle idealizmushoz és a marxi történelmi materializmushoz képest keresett új alternatívát. Könyve bevezetőjében jogtudóshoz illő szabatosággal meghatározta a „mivoltát.” A *realizmus* nem filozófiai szak kifejezés, csupán egyszerű valóságérzék: „Jelenti: úgy a materialista, mint az idealista felfogással szemben azt a reálpolitikai felfogást, mely az ideális és a materiális tényezők fontosságát egyaránt elismeri, s azok erejének, arányának, viszonyának helyes értékelésében látja a gyakorlati politikai gondolkozás legfőbb feladatát. [...] Elismeri az elvont, egyetemes, abszolút eszmények értékét, de épp úgy elismeri a meglévő ideális tényezők mellett a materiális tényezők megszorító, kiválasztó, alakító hatásának jogát. A tények között is ott látja mint tényezőt: az ideált; és az ideálok birodalmában is ott látja mint ideálképzőt: a matériát.”²⁰

Történelminek azért nevezte az irányzatot, mert a „fejlődés és visszafejlődés törvényét ép úgy elismeri, mint a Hegel-féle idealizmus, csakhogy a maga reális szempontjaiból nézve a múltat is, miként a jelent. [...] Ez a realizmus tükrözi egyedül objektíven vissza a valóságot, és mutatja egyedül pontosan a megvalósíthatóságot; az ideális és materiális felfogásokkal ellentétben.”²¹

Réz Mihály felfogását Bajcsy-Zsilinszky Endre 1931. március 15-én a Petőfi téren szemléletesen közvetítette az ifjúságnak: „Aki csak kicsit is foglalkozik politikával, jól tudja, hogy a politikában az ideál arányát a lehetőség rezével kell keverni, hogy komoly politikai valutát teremthessünk. De az ifjúság nem arra való, hogy magában ezt a reálpolitikai rezet keresse és adja, hanem csak arra, hogy szintisztán, a maga égi érintetlenségében képviselje az emberi és a nemzeti haladás eszméit.”²²

Féja Géza mozgalmi működésének elindítója és kifuttatója Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előrs* című lapja volt az 1920-as évek végétől. Amikor a népi irányzat mozgalom-má kezdett szerveződni, Féja megtalálta a szerepét. Jelentőségét legtöbbször „mozgalmi” képességeiben, szónoki és publicisztikai, szervezői tevékenységében látták. „Számítva arra, hogy a népi mozgalom politikai mozgalommá alakul, nagy szükségét éreztem annak, hogy egy ilyen tehetségű ember is legyen a mozgalomban. Ne csak szépítő vagy akár szociográfus, hanem aki tud a tömeg és a közösség nyelvén szólani, vagy írni. Erre Féja nagyon alkalmasnak látszott” – emlékezett rá Püski Sándor.²³ Németh Lászlót idézem: „Féja inkább politikus, nyugtattak meg a barátai. Ő egy nagy gége, aki mindnyájunknál jobban eldörgi, amit belésszugerálunk.”²⁴ Illyés a „magyarázót”²⁵ látta benne. Irodalomtörténeti jelentősége természetesen ennél összetettebb, amit éppen a későbbi szépítői pálya igazol. A mozgalomnak alkotója, formálója is volt, nemcsak népszerűsítő szónoka. Éppen a *Viharsarok*, a földkérdés forradalmi kezelése

¹⁹ RÉZ MIHÁLY: Magyar fajpolitika. Budapest, 1905. 60.

²⁰ RÉZ MIHÁLY: A történelmi realizmus rendszere. Bevezetés. A történelmi realizmus mivolta. Stúdium, 1923. 9.

²¹ Uo.

²² Előrs, 1931. március 22. 1.

²³ 1980. június 10-én, Budapesten, a Ráday utcai lakásán készült magnetofon felvétel.

²⁴ NÉMETH LÁSZLÓ: Tanú-évek In: NÉMETH, 1977. 495.

²⁵ ILLYÉS GYULA: A Magyarázó. Féja Gézának kéznyújtással. Új Forrás, 1975. 2. sz.

jelezte kiemelkedő szerepét. Azonban mindemellett Fėját valóban a mozgalom találta meg, s emelte föl. A sok színből összeállt „népiek” között megkülönböztető, egyedi vonása elsősorban az elkiáltó, átértékelő, magyarázó, rétori szerep lett. „Nekem a szónoklás elsősorban mindig vallásos élmény, a nagy krisztusi kenyérszaporítás szerény és alázatos mása: az ember közvetlenül megosztja magát a tömeggel, s ugyanakkor, midőn »megfogja« a tömeget, szét is oldódik benne, fel is áldozza magát benne.”²⁶

A komolyabb ellenvetések Fėja munkásságában általában társadalomképének a szilárdságát, műfajainak (szociográfia, történeti, irodalomtörténeti esszé) felszínességét, riportszerűségét, retorikus stílusát, indulati színezését kifogásolják, végső soron a hiányzó tudományosságát. Urbánus ellenfelei nem kis göggel műveletlennek mondták. Erdei Ferencsel szembeállítva meg szokták állapítani róla, hogy nincs összefoglaló társadalomszemlélete. Fülünkbe csengenek Móricz Zsigmond szavai is, őt elsősorban a *Viharsarok* stílusának a lángolása perzselte meg. Fėja „bár élvezetes író, inkább hasonlít a szónokhoz, aki midőn tárgyalt, magasabb lelkiállapotba, érzelmibb színvonalra emelkedik, s hogy magával ragadja szent és magas szűt célja felé a ráfigyelő tömeget, kikapcsolja a bíbelődő okfejtéseket, s elvárja, hogy *hit támadjon* az ő egyéniségének hatása alatt.”²⁷ Több kortárs emlékezéséből tapintatosan bár, de félreérthetetlenül a „hordószónok” alakja kerekedik ki. Különös képességeit mindenki elismerte: élőszóiban és írásban egyaránt hatott a tömegekre. A legtöbbben azonban rögvest hozzászűk, hogy csak alaptételeket mondott ki, „vájtt füleknék közhelyeket” (Illyés), szimplifikált, több volt benne a „gőz”, mint a „megfontolás” (Németh László).²⁸

A „féjizmus” mint szerep, jól illett Fėja egyéniségének alapidiszpozícióihoz: gűny, ellenkezés, bizonyos fölényesség és önérzet, kíméletlen, olykor durva támadókedv jellemelte. A debatter extrovertáltsága ugyanakkor Prokrusztész-ágy is számára, csunkolta egyénisége introvertált, intellektuálisabb részét. Az ember, a teljes ember gazdagabb, volt takart mélysége a szerep felszíne alatt.

Értelemszerűen életének „szereptelen”, azaz szerepét kereső és szerepét veszített szakaszaiban lesz látható ez a „takart mélység”. Ilyen volt 1924–1928, a Szabó Dezső és Bajcsy-Zsilinszky Endre közötti útkeresés, illetve 1945 utáni száműzetése. S ilyenek voltak utolsó éve, amelyben szerepvezérelt éve egyoldalúságait pótolta.

Eötvös-kollégista évfolyamtársai (például Barta János) úgy is emlékeztek rá, mint a modern költészet vájtt fűlű értőjére, Rilke hívére. Később Várkonyi Nándor figyelmét Gyergyai Albert avval hívja fel Fėjára, hogy „Hölderlint és Novalist bújja évek óta”.²⁹

Fėja eleinte a *Nyugat* és Babits műhelyében kereste a helyét (Bányai Kornél, az Előhegy közelsége, költői ambíció, stb. motiválták). Esztergom-táborból egy ideig följárt az előhegyi nyaralóba is. Azonban – mint a folyóirat fölfedezettje, Németh László – ő sem illett be a *Nyugat* „új klasszicizmusába”, ekkor még kevésbé irodalomszemléle-

²⁶ FÉJA GÉZA: Március hívői és kufárai. Magyarország, 1937. március 17. 3.

²⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Viharsarok. Pesti Napló, 1937. március 21. 15.

²⁸ Lásd a 24. és 25. sz. jegyzetet.

²⁹ 1925. december 1-jén kelt levelében. VÁRKONYI NÁNDOR: Pergő évek. Budapest, 2004. Széphalom, 240. [VÁRKONYI, 2004.]

te, inkább szerény költői teljesítménye és a baráti viszony megszakadása miatt.³⁰ A *Nyugat*-ban 1922 decembere és 1924 októbere között mindössze három verse és egy recenziója jelent meg (Móricz Zsigmond *A galamb papné* című kisregényéről).

1923-ban Szabó Dezső vette maga mellé, „ez akkor a »lángoló ifjúság« körében, ahol a Mester a nagy próféta szerepét játszotta, igen nagy kitüntetésnek számított.”³¹ Az *Aurora* és az Élet és irodalom rendszeres szerzője. Szabó Dezső számról számra közölte az ambiciózus fiatalember írásait: három verse és tíz tanulmánya/kritikája jelent meg abban az évben, lényegében a Mesterrel ketten töltik meg a folyóiratot.

Szabó Dezső hatása az *ember* és *szerepe* formálódásában egyaránt megmutatkozik. Ő ismerte fel tanulmányírói tehetségét, terelte a költői kísérletezgetésektől az értekező próza felé. A *szerep* megtalálására is hatott: ő szabadította fel Féjában a szónokot. „Szabó Dezső tanított meg arra, hogy az írónak jussa, sőt, kötelessége a »közigazság« közvetlen szolgálata. [...] arra tanított, hogy a változás merőben belső úton, a »magyar fajta« újjáteremtése útján lehetséges. [...] Ő tanított támadó bátorságra [...] a harc jellemezte ifjú évetemet, és sohasem tagadom meg, hogy tőle kaptam a felvillanyozó lökést, midőn még tétováztam. Szabó Dezső indított útnak, ha az idők során bármennyire is elkanyarodtam tőle.”³²

Féja valóban elkanyarodott Szabó Dezsőtől. Folyóirat-alapítási, nemzedékszerzői kísérletei során buzgón igyekezett a Mester hatása alól kivonni társait. 1928-as álláspontja: „Hát én Szabó Dezsővel így vagyok: valamikor föltétlenül hinni kellett benne, így volt jó, s ma sehogyan sem lehet és szabad hinni benne, s így jó és igaz.”³³

Akkoriban – Várkonyi Nándor ironikus szavaival – „élettani tünet a kezdő írók lapalapító viszketege.” Szabó Dezső köréből kiszakadva,³⁴ nemzedéktársaihoz hasonlóan Féja is kereste a lehetőségeket önálló fórum megteremtésére, fel-felbukkan szinte minden lapkísérlet háza táján. Várkonyi Nándor szerint „Féja Géza volt a legmarkánsabb egyéniség azok közt, kikkel a '20-as években a közös munka összehozott. S a leghatározottabb is; akkor már túlhaladt Szabó Dezső irreális nacionalizmusán, eleve szembefordult Babits »abszolút Nyugatba-gyökerezettségével«, melyet talajtalannak érzett, s tudta, hogy a *Nyugat* neki nem lehet otthona már. Nemzedéki munkát kívánt a fiataloktól, s szememben nem vitás, hogy az ő elgondolása volt a leggyakorlatibb, életképebb mindnyájunké között.”³⁵

Féja pályaképeének egészét tekintve a Bartha Miklós Társaság lapja, a *Híd* lehetett volna a szellemi otthona. Az 1927 áprilisától megjelenő folyóirat alapítói és fönntartói menekült erdélyi fiatal értelmiségiek. Szerkesztője Csanád György költő, a *Székeley himnusz* szövegírója. A folyóirat az anyaország és a kisebbségbe szorult magyarság

³⁰ Keresztury Dezső 1981-ben hozzám írt levele szerint: „annyi bajt csinált rossz, intrikus, rossz modorú természetével, hogy ez a baráti viszony megszakadt.”

³¹ Uo.

³² FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Budapest, 1965. Szépirodalmi, 99–101.

³³ Várkonyihoz írott 1928. július végi levele. Lásd VÁRKONYI, 2004. 295.

³⁴ B. Bernát István a *Híd* című folyóiratról közölt tanulmányában részletesen jellemzi Féja irányvonalát. B. BERNÁT István: „Híd! Út, ahol nincsen út”. (A „Híd” című folyóirat és a Bartha Miklós Társaság: 1927–1928). Filozófiai Szemle, 1986. 5–6 sz. 659–689. [BERNÁT, 1986.]

³⁵ VÁRKONYI, 2004. 283.

kultúrája közt épített „hidat”. A hivatalos irodalom konzervativizmusához, a *Nyugat* „új klasszicista» irányához, a szekfüi reformkonzervativizmushoz képest új lehetőséget keresett és kínált. A *Híd* a népi irodalom első gyülekező helye volt. A meglehetősen heterogén szerzőgárdát összekötötte az a meggyőződés, hogy a nemzeti kultúra a népi kultúrának nemzetivé emelésével újítható meg: „a nemzetivé tett népkultúra lehet a kultúra egységének alapja.”³⁶

Fėja rendszeresen publikál a folyóiratban, eleinte még a szervezési és szerkesztési munkába is belevetette magát. Várkonyi szerint „nagy tervei voltak vele, de nem sikerült egyezsére jutniuk.”³⁷ Levelezésük jól mutatja, hogy Fėja magas színvonalú nemzedéki folyóirattá kívánta tenni, ám csupán részsikereket ért el. Így hol teljes aktivitással szervezkedett, hol pedig elfordult a *Híd* csoportjától. Küzdött az elszigeteltség, a megnemértés érzésével. 1928. március 29-én ezt írta Várkonyinak: „A szerkesztőségről lemondtam, azonban a dolgokat: a kéziratok gyűjtését és közvetítését továbbra is csinálom, míg csak a *Híd* valamelyest is a mi utunkon megy [...] Úgy látom, abból, amit én akarok, egy szót sem értenek, írásaimat ugyanígy nem értik. A helyzetem tehát: egyelőre abszolút izoláltság.”³⁸

Fėja fölfogása számos ponton érintkezett ugyan a *Híd* fő irányvonalával, de helytelenítette Szabó Dezső befolyását. 1927. június 2-i levelében írta Várkonyi Nándornak: „A *Híd*nek odaadtam cikkeit. Rövid időre rá minden összeköttetést kénytelen voltam megszakítani vele igen alapos okokból. Teljesen Szabó Dezső befolyása alá kerültek.”³⁹ 1928 novemberében, amikor úgy látta, hogy a folyóirat kedvezőbb feltételek között újjáalakulhat, arra kérte Várkonyit, hogy közreműködését kösse „a Szabó Dezsővel való közeli nexusok” mellőzéséhez, értékei elismerése mellett.⁴⁰ Miután a folyóirat változatlanul Szabó Dezső hatása alatt maradt, félrevonult, eltávolodott tőlük.

1927 nyarán Fėja a *Symposion* feltámasztásán gondolkodva, ugyancsak elhatárolódott Szabó Dezsőtől. „Ami meg a *Hídat* illeti: ők mindinkább Szabó Dezső útjaira térnek: igen könnyű, kitaposott utak ezek – s Szabó Dezső megtanít jól ordítani. Másra aligha tanítja őket! [...] egy politikai ábrándtól várnak mindent, holott bárminő politikai ábránd sem változtat eleve-sorsunkon és szépségünkön. A teljesség-ember persze politikai haragot és álmokat is hordhat, – ők rész-emberek, politikai alkatrészek, s ebből nem értik, innen kifelé már nem fogja szemük a *teljes* világosságot. Ha a mi generációnk nem akar vidékbe fúltan megfulladni, hát mindjobban érzem: egy független orgánium kellene. Sokat gondolok a *Symposion* feltámasztására.”⁴¹ Őt pontba foglalja, hogyan gondolja. A 4. pontja: „Politika-mentesség, abszolút függetlenség.”⁴²

³⁶ B. BERNÁT. 1986. 684.

³⁷ VÁRKONYI, 2004. 242.

³⁸ Uo., 293–294.

³⁹ Uo., 284.

⁴⁰ Várkonyi Nándornak 1928. november -4én írt levele. Lásd Fėja Géza levelezése. Szerk. Fėja Endre. Budapest, 2003. Nap Kiadó, 7. [Fėja, 2003.]

⁴¹ VÁRKONYI, 2004. 285.

⁴² Fėja Géza levele Várkonyi Nándornak. 1927. június 2. Lásd VÁRKONYI, 2004. 285.

Eltávolodását Szabó Dezsőtől és a *Híd* körétől a „takart mélység” határozta meg. A *Párizsi Magyar Akadémia Tanulmánykötetében*, de a *Híd*ban megjelent írásai is erről tanúskodnak.

Féja közvetlen szerepet vállalt az Ajtay Miklós nevéhez kapcsolódó *Párisi Magyar Akadémia*, illetve az esztergomi *Forrás* lírai antológia nemzedékszervezési kísérletében.⁴³ A *Forrás* előszavát Ajtay Miklós írta.⁴⁴ A George-kör eszméiből is építkező, „vallásalapító tisztaságú”.⁴⁵ Ajtayban Féja eszmetársat talált. George elutasította a művészet közvetlen társadalomformáló szerepét. Arisztokratikus felfogás jellemezte.

Az új generáció tagjait Féja szerint a „sziget-sors” teszi testvérré, de a „sziget-sorsú” régi magyarok *dühét* meghaladva magasabbra, a *magyar Hellász* szintjére kell jutniuk. Önmagára is vonatkoztatva írta: „Ajtay generációja nyilván nem lehet portyázgatások, politikai drámák, kormányozható fátumok népe. A generációk mind s mind felsőbb körökbe jutnak Isten szépülő, épülő architektúrájában. Mi a meditáció mezejébe értünk, ám varietas ez a meditáció, religio, dráma, idill, statikus líra továbbépülése az egyénben.”⁴⁶ A jövő nem lehet „sem a nyugati koncentráció”, „sem a keleti bűbájós álom”. Az Adyban kiteljesült kurucság még az ótestamentumi népé, mely e stációt most készül elhagyni az örök Hellász magyar újratereztetésére jutva át.⁴⁷ Ifjú pályatársai műveiben a magyarság meditációra-érettségét fedezte fel.

Féja Nagyfalusi Jenővel, Ajtay Miklóssal, Bányai Kornéllal, Várkonyi Nándorral kialakult kapcsolata a későbbi „főjizmussal” ellentétben intellektuális, esztetizáló törekvéseket mutatott.

A másik életszakasz, amely bepillantást enged Féja introvertív világába, az 1945 utáni évtizednyi kényszerű „fegyvernagyvadás” – a debatter szerepvesztése. A Békés megyébe zuhanás fontos pszichobiográfiai adalékokkal árnyalja az életrajzát. A nagy lázongó nem lázad, „sorsként” viseli új élethelyzetét. Menedéke „a belső élet fölényes vigasza”⁴⁸ „Ami engem illet: én már aligha tudok beilleszkedni olyan földi életbe, aminőt a múltban éltem. A múltból maradt még néhány megírni való, ezeket meg is kell írnom, feladatomhoz tartozik, de az én alkotóerőm már egészen más síkon mozog: talán a filozófia szó illik rá legjobban, de nem tegnapi értelemben. A filozófia a múltban öncélú volt, külön utat épített, holott sem oka, sem joga erre. Nincs szükség külön »rendszerre«, s ha a filozófia ilyesmibe vágja fejszéjét, téved, lesiklik igazi útjáról, elvont dolgok skolasztikájába téved, és a létezéssel való kapcsolata vitássá válik. A filozófia feladata létezés bennrejlő rendszerének, rendjének és törvényeinek megérezése és kifejezése, – intuíció és racionalizmus egyszersmind –, az intuitív megérezésnek és a racionális kifejezésnek egymás kezét kell fogniuk. Más szóval: a filozófia az isteni szintézisnek a megközelítése. Krisztus, Konfuce, Buddha külön filozófus volt, mint

⁴³ Tanulmánykötet. A Párisi Magyar Akadémia könyvtára, 1. sz., szerk. Ajtay Miklós, Paris 1927; *Forrás* Antológia. Szerk. Bányai Kornél. Budapest, 1927.

⁴⁴ AJTAY MIKLÓS: Új nép dala. *Forrás* Antológia, II-XVI.

⁴⁵ FÉJA GÉZA: Hajnali meditáció. *Híd*, 1927. november. 475–474.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ FÉJA GÉZA: „Magyar Hellász”. *Tanulmánykötet. A Párisi Magyar Akadémia könyvtára*, 1. 38–43.

⁴⁸ FÉJA GÉZA levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1945. december 21. Lásd Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése, 1937–1976. Vál., összeáll., jegyz. Féja Endre. Budapest, 2013. Nap Kiadó, 196–197. [FÉJA, 2013.]

pl. Kant, mert intellektuális hipotézisek helyett az emberi lélek szintézisbe sűrűsödött képességeivel, az egész emberi lélek ihletével a létezés értelmét nyilatkoztatták. A vallás külön filozófia volt, mint a legtöbb filozófus igyekezete, de ma a vallás képviselői éppen úgy csődöt mondanak, mint a filozófusok. Új világekorszak küszöbén vagyunk, s a szellem emberének a pap, a filozófus, a költő és az egyszerű elemi ember hivatásából kell új magatartást edzenie, – átfogóbb szellemi szintézis kell minden eddiginél, hogy a lelkek tragikus háborgásának vége legyen, – mint Krisztus: le kell csendesíteni a háborgó tengert. Hát én ilyen irányba bandukolok, csend és béke kell nékem, magány és meditáció, hogy hallhassam néha az örök vizek zúgását, és elmondhassak egy s más arról, amit hallottam.”⁴⁹

A változás tükré az *Egy hívő naplója* című kiadatlan vallásfilozófiai műve. Dér Endre⁵⁰ szerint 1945-ben Féját erősen foglalkoztatta az élet és halál, a halál utáni lét kérdése is. Dér segédlelkész volt akkoriban, ő kölcsönözött neki görög nyelvű *Újtestamentumot*. „Kíváncsi volt az eredeti szövegre; arra, pontosan miként szól az eredeti textus Pál apostol leveléből: Van érzéki test és van lelki test is. Elmondatta velem: európai hírű professzorom, a páli levelek tudósa, Lie. dr. Karner Károly miféle reflexiókat fűzött a »szarkasz«, a »szóma«, és a »pneuma« fogalmakhoz. Elgondolkozott, s szokott heves gesztikulálás kíséretében hallatlanul eredeti fejtegetésbe kezdett a halál utáni létről – úgy emlékszem, ez a hinduizmus lélekvándorlási teóriájával volt leginkább rokonítható. Személyiségének volt egy mindenre nyitott, zseniálisan beleérező, a dolgok mögé látni képes, filozofikus oldala.”⁵¹

Békéscsabán, az asztalfióknak világirodalmi tanulmányokat írt (*Európa emlékezete*). Az idős Féja irodalomtörténeti, kritikai „jövátételei” is nyitottabbnak mutatják őt a ’70-es években, mint a harmincas-negyvenes évek vitái.

Békéscsabai könyvtárosként fedezi fel kor és pályatársát, Hamvas Bélát (1897–1968). Egy filozófiai folyóirat régebbi számában bukkan rá a *Scientia sacra* értekezésre. „Remek” – írja Supka Magdolnának – „becsületesen: a szellem irányában. [ti. dolgozik]” „Nem lenne rossz, ha megismerkednél véle” – biztatja volt feleségét.⁵² Ő maga a számúzetésből visszatérve, 1959 végén találkozik vele személyesen (vagy ekkor kerülnek közeli kapcsolatba). Hamvas eleinte még szellemi karakterük eltérését hangsúlyozza, miközben az emberről tisztelettel szól: „Felfogásunk között lényeges különbség van. A tiednek létjogosultságát, ha nem is ismerem el, személyedet tisztelni tudom. Felfogásod nem absztrakt.” A főbenjáró árulások idején becsüli Féjában „azt az embert, aki mindvégig tudatosan tiszta tudott maradni, és láttam, nyugodtan megbocsáthatasz mindenkinek, mert neked nem kell megbocsátani semmit. Ezért százszorosan örülök, hogy találkozhattunk.”⁵³ Másfél hónap múlva viszont már így ír: „Verseidről is akartam volna beszélni. A magyar költői hagyománynak tiszta és nemes hajtásai ezek, szívemhez végtelenül közelebb állnak, mint a modern készakart

⁴⁹ Féja Géza levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1945. szeptember 1. Lásd FÉJA, 2013. 158–159.

⁵⁰ Dér Endre (1922–2004) író, evangélikus lelkész.

⁵¹ DÉR Endre: Féja Tomiban (regényrészlet). Békés Megyei Népművelési és Könyvtári Intézet, 1987. november 21. 9.

⁵² Féja Géza levele Supka Magdolnának. Békéscsaba, 1946. június 16. Lásd FÉJA, 2013. 237.

⁵³ Hamvas Béla levele Féja Gézának. 1959. december 19. Lásd FÉJA, 2003. 255.

szürrealizmusok, amelyeket gyökértelennek érzek, egyéb háttérükről nem is szólva. Az író nálunk nem esztétikai fogalom, hanem morális, mert nálunk sohasem volt elég csak írónak lenni, valami több is kellett. Ezt nálad jobban senki sem tudja.”⁵⁴ Hamvas 1959. december 10-én küldi el *Az öt géniusz* kéziratát Féjának, aki – erre Tompa Kálmán lakásának állambiztonsági lehallgatása, a Történelmi Hivatal iratanyaga bő bizonyítékkal szolgál – több alkalommal is nagy elismeréssel beszélt a műről. Az 1960-as évek elején gyakran találkoztak.

Darabos Pál, Hamvas monográfusa közlőről ismerte mindkettejüket. „Számomra a két életmű iránya eleinte távolodni látszott egymástól: a szociográfus és az irodalomban is a népi-nemzeti vonatkozásokat kereső és felmutató Féja Gézáé, és az egyetemes emberi alapjait kutató, és kifejező Hamvas Béláé – de hamarosan felismertem, hogy mindketten elkötelezték magukat az esszenciális gondolatok és az esszenciális tudás szolgálatának. Írásaikból kiderült, és személyes kapcsolatainkban is megnyilatkozott, hogy Féja Géza a szellemi elmélyülést és az egyetemes tájékozódást éppúgy követelményként támasztotta önmagával és barátaival szemben mind írásaiban, mind személyes megnyilatkozásaiban, mint ahogy Hamvas Béla is alapvetően tisztázandó feladatnak tekintette a magyar népi és a nemzeti sajátosságok feltárását és megfogalmazását – és ezt mindketten a maguk sajátos eszközeivel meg is tették.”⁵⁵

*

Nemcsak Madách örök Évája „kevercse rossz s nemesnek”, hanem maga az ember, mi mindannyian, így Féja Géza is. Óriáskerék-forgású sorsát a személyiségében meglévő jó emelte magasba, turbulenciája a mélybe vitte.

Pedagógiai érzéke, szociális érzékenysége, esztétikai fogékonysága, a magyarság sorsáért érzett felelőssége értéket teremtett s mentett hányatott élete különböző szakáiban. Babus Antalt a *Féja Géza levelezése* című könyv döbentette rá, hogy az íróról kialakult képünket át kell értékelnünk, ki kell egészítenünk. „Felsorolni is sok lenne, hogy ki mindenkinek egyengette az útját, ki mindenki érdekében ragadott tollat, kért segílyt, ösztöndíjat, támogatást. Például Sinka első verseskötetének éppen úgy ő volt a bábája, mint Szabó Pál első regényének. Ő karolta fel Veres Pétert, ő buzdította írásra Tamási Gáspárt, Tamási Áron testvérét. Gondoskodása nemcsak a művekre terjedt ki, hanem az írók megélhetésére, betegségeire, ügyes-bajos dolgaira is. Sértő Kálmán ügyében Hatvany Lajoshoz fordult, a mérhetetlen nyomorban sínylődő Sinka István érdekében Ravasz Lászlónak írt, Simándy Pál és Tersánszky elesettségére Kodolányi Jánosnak, az Írók Gazdasági Egylete akkori első titkárának hívta fel a figyelmét. [...] Nemcsak szókimondó és kérlelhetetlen kritikus volt, hanem minden rászorulón segítő, áldozatkész barát, a kezdő irodalmárokat önzetlenül felkaroló szerkesztő, minden

⁵⁴ Hamvas Béla levele Féja Gézának. Tiszapalkonya, 1960. febr. 1. Lásd FÉJA, 2003. 256–257.

⁵⁵ DARABOS PÁL: Atyai mesterem volt a két jó barát, Hamvas Béla és Féja Géza. *Életünk*, 2007. 2–3. sz. 99.

jó ügyért tűzbe menni kész hazafi, s egyáltalán nem mellékesen, huszadik századi irodalmunk egyik legfáradhatatlanabb szervezője is.”⁵⁶

A rossz, ami benne is volt, a szerepének ártott.

Az ember és szerep viszonyáról végső soron Féja életművével kapcsolatban két alapkérdést kell megválaszolniunk: szépiró volt-e egyáltalán a szó eredeti értelmében, illetve a „féjizmus” betöltötte-e maradéktalanul a mozgalmi hivatását?

Féja 1945 előtt közíró, tehetsége természete, a vonzások és választások szerint. Kortársai őrizhettek halvány emléket fiatalkori költői ambícióiról, verspublikációiról, egy-két japán haiku-fordításáról a *Kohóban*, de ő ekkor másfelé kereste a kiteljesedést. Tóth László (1889–1951) 1942 novemberében, a lillafüredi írói értekezleten a felszólalásában Féjával kifejezetten mint közíróval példálózott: „Ahogy nem lehet kirekeszteni a regényírót a közírásból, ugyanúgy nem lehet kirekeszteni a közírót a szépirodalomból. Hogyan tilthatná meg valaki, hogy Milotay vagy Féja – ha akar – írjon egy novellát vagy regényt? Miért ne írjon?! [...] Tehát szegényebbé válnánk azzal, ha megtiltanók a szépiroknak, hogy közírással is foglalkozzanak, de szegényebbekké válnánk azzal is, ha a jelen közíróknak meg akarnók tiltani, hogy verset írjanak.”⁵⁷

A szépirosághoz Féját az 1945-ös száműzetés, majd a Kádár-kor irodalompolitikája hajlította vissza. Békéscsabán szinte naplószerűen versel, jól érzékelhető a lélekmosdatás, az *emberi* katarzis kényszere. 1955–56 tájt kezd megnyílni a publikálás lehetősége. A kijelölt/megengedett sáv – széppróza, elbeszélések, életregény, talán némi szociográfia, irodalmi tanulmány – némiképp kényszerpálya. Az 1958-as szabadulólevél (a népi írókról kiadott pártállásfoglalás) is erre tereli.

Belletrisztikája az életmű kisebb részét alkotja. A *Bölcsődal* és a *Szabadcsapat* visszaemlékezés. Műfaji megjelölésük – életregény – önvédelem. Engedi az előadás szinte parttalan áradását, fedezi az író a valóságtartalmat illetően. Legsikeresebb, s valóban kitűnő könyve, a *Visegrádi esték* kvázi-regény, történelmi esszé-párbeszéd epikai keretben. Személyes életélményekre kizárólag kispórája épül, s ez az anyag túl sokat nem ígér. Féja, amikor nem írhatott – ahogy ő maga mondta – „az életéből csinált irodalmat.”⁵⁸ Báth Mihály, a gótikus szent éjszakai kóborlásai kedves, mikszáthos történetek. A *Kuruc idő* és a *Csillagok vigyáznak* történelmi regények, kevés lírával. Bántóan hiányzik az életműből a kispórái pamfletek mellől Békéscsaba regénye, a „halott évtized” nagyepikai feldolgozása. A nagy társadalmi, történelmi, emberi tabló a panoptikum mellett. Ennyi jut a munkásság mérlegében a szépirói serpenyőbe.⁵⁹ A közíró, a szónok-debatter, a „féjizmus” viszont meghatározó.

⁵⁶ BABUS ANTAL: „A népért és a népi írókért csatáztam”. Magyar Szemle, Új folyam XII. 5–6. sz. Lásd http://www.magyzszemle.hu/cikk/20030501_a_nepert_es_a_nepi_irokert_csataztam_ [letöltés: 2020.09.01.]

⁵⁷ A lillafüredi írói értekezlet (1942. november). Jegyzőkönyv. Szerk., kiadta Kristó Nagy István. Lásd http://ezredveg.vasaros.com/z/html/zk_Antologia_A_lillafuredi_iroi_ertekezlet.html [letöltés: 2020.09.01.]; Az összeállításban nem található Féja Géza felszólalása, a Történelmi Hivatalban viszont fennmaradt. Lásd TH A-705 2-10.

⁵⁸ BALOGH FERENTZ: Beszélgetés Féja Gézával. Békés Megyei Népújság, 1975. december 25.

⁵⁹ 1969-ben, a *Modellek lázadása* című írásában négy további kisregényről tesz említést, kettő kéziratban, kettő terepében, ez utóbbiak közül a cím szerint is említett *Fekete virágot* még a *Bölcsődal* előtt kezdte el, szintén lévai élményeiből. Lásd: FÉJA GÉZA: Lázadó alkonyat. Budapest, 1970. Szépirodalmi, 456–457.

Az életmű arányát, a szerep felé billenő túlsúlyt figyelembe kell vennünk, amikor azt mérlegeljük, hogy Féja Géza betöltötte/betölthette-e a hivatását vállalt/ráosztott szerepeiben.

Féja, ahogyan a népi írók többsége, az élet és az alkotás között lebontotta a válaszfalakat. Nemcsak művekkel, hanem közvetlenül is hatni akart. Így személyisége, emberi minősége másként esik a latba, mint a kizárólag esztétikum által ható „vegytiszta” szépíróé. A nemzedékszervezés, újságok, folyóiratok szerkesztése, a „második ember” szerep, amelyre Zsilinszky környezetében vállalkozott, közmegegyezést sugárzó, békítő személyiséget kívánt. Szilárdságot és állhatatosságot, melyen, mint egy sziklán megtörve lecsendesednek a háborgó indulatok, elsimulnak a robajló elemek. Féja azonban izgékony s igen nehéz természet volt. Folyton vibrált, konfliktusok támadtak körülötte, félreértések és magyarázkodások. Személyes hatása inkább távolító, mint összebékítő. Nem érdekelt, kit mikor, mivel bánt meg. Ha ellenvéleményen volt, mindig teljes erővel és nagy hévvel vívott, ütött. Illik rá, ahogyan Brutus jellemzi Coriolanust Shakespeare drámájában:

*lobbantsd haragra őt. A győzelemhez
Van szokva, s ellentmond nagyon hamar,
S ha föl van ingerülve, vissza nem tér
A mérséklethez.*

Akivel Féja szembekerült, azzal kíméletlenül elbánt. Így hát folyton ellenségeket szerzett. Visszaemlékezéseiben és anekdotáiban sok mendemondát szellőztetett, társaságában egyetlen este meg lehetett ismerni a fél magyar irodalom hálószoatitkait. Valóságlátásának egyik eleme a pletyka-szemlélet. Szerette kitergetni a magánügyeket, nagy emberek házassági, családi dolgait, élszóban és írásaiban is. Dr. Tompa Kálmán lakáslehallgatásának állambiztonsági leiratai rendre arra utalnak, hogy Féja a szokott módon anekdotázni, pletykálni kezd. Sajnos, a zaftos történeteket nem vették le a magnetofonról. Ismerünk azonban jócskán a szövegeiből. A *Lapszélre* emlékezéseiből megtudjuk például, hogy Darányi Kálmán miniszterelnök „apja szakácsnőjének a fia volt”, „konyhamalacként élt az apai házban”⁶⁰ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter parlamenti bemutatkozásakor „szokása szerint bal kezével a fenekét vakarta.”⁶¹ Nem különb a kötet *Csaták Szekfű Gyulával* fejezete, vagy a barokk díszkertek nedves popsijairól, Mária Terézia szerelmi életéről szóló oldalak.⁶² A pamflet és a pletyka keveredik a *Bölcsődal* családról, tanáiról, a helyi társadalomról készült karikatúráiban is.

Féja Géza nyers és szabad szájú volt. Sokan féltek tőle, jaj annak, akit a kíméletlen emberszóló a nyelvére vett. Kollégista szobatársai szenvedtek tőle. Az irodalomtörténész Barta János jegyezte fel korabeli naplójában, az 1920-as évek legelején: „Lenéz bennünket, csak úgy lóhátról beszél velünk, senkit se ért meg és semmit nem is akar

⁶⁰ FÉJA GÉZA: *Lapszélre*. Szerk., szöv. gond. Féja Endre. Budapest, 1982. Szépirodalmi, 167.

⁶¹ Uo., 68.

⁶² Uo., 232–250., ill. 237–239.

megérteni [...] gúnyolódik és [...] ösztöneinek minden szennyes szavát ránk zúdítja.”⁶³ Szeberényi L. Zsigmond azt a cikkét, amelyben Féja Áchim-tanulmányával vitatkozott (s amit a *Válasz* végül is visszaadott), nehezen, családi ellenkezéseket legyűrve küldte csak el a szerkesztőségnek, mert félt „Féja durva polémiájától.”⁶⁴ A '70-es évek derekán, még az író életében Talpassy Tibor karikírozva érzékeltette velem egy levelemben, miért zárkózik el a felvilágosítástól: „félek Fájától. Igen, félek, mert nem védhetem meg magam vele szemben [...] Nem akarom kitenni magam a teljes fizikai és szellemi megsemmisítésnek, nem akarom magam kitenni a szájának”.

*

Betöltötte, betölthette-e tehát Féja Géza a hivatását? Nehéz lenne egyértelműen igenel felelni. Az ember nem mindig állt arányban a szereppel, amely jelentős volt, mozgalmak élére emelte, a közszereplés villanófényében fényképezhették. Publicisztikai, szónoki tehetségét, propaganda-hatását nem szabad lebecsülni, de az emberi minőség nem töltötte ki mindig a szerep formátumát. Nem folytatott magával elég erős erkölcsi küzdelmet. Gyakran szelet vetett és vihart aratott. Emiatt túl sok a pályáján az ütközés, lökődés. Hirtelen bukkan fel csúcson, s hirtelen zuhan a mélybe. Sokakba belegázolt, sebeket osztott és sebeket kapott, ám ezek gyakran nem a nagy csaták, hanem a kicsiny emberi ütődések következményei voltak. Rossz természete elsősorban önmagának ártott. Indulatai nem tették őt teljesen alkalmassá az igazi néptribunusra, pártbeli alvezérségre vagy irodalmi vezérszerepre. Élete oldások és kötések sorozata. Fáját bizony a kortársai nemigen szerették, kevés jót írtak, mondtak róla. Alakját emlékezőseik optikája erősen eltorzította, kisebbítettek vagy egyenesen kétségbe vonták értékeit.

*

Féja Géza nevét a szenvedélyes tanulmány, harcos irodalmi esszé és az agitatív szociográfia tette ismertté. Irodalomtörténeti, történeti munkákat is írt, de nem volt szaktudós. Író volt, akinek műveit átjárta az állandó töprengés, szorongás sorskérdéseinken, a segítség-kiáltás, vád és harc. A magyarság vallásos élmény lett benne. Vállalt érte minden félreértést, rágalmat, üldöztetést, „szenedést, mint az öskeresztények a hitért.”⁶⁵

Csillagok vgyázták a sorsát: Ady Endre, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond és Bajcsy-Zsilinszky Endre. Sokat kapott tőlük, sokat és sokszor írt róluk: cikkeket, tanulmányokat, könyvet, visszaemlékezést. Írásai akaratlan árulkodnak e nagy személyiségek hatásáról. 1945-ös kiadatlan könyve Szabó Dezsőt jobbra a jelenség szintjén ragadta meg. Bajcsy-Zsilinszkyról többször s némiképp ellenkezőleg emlékezett. Mó-

⁶³ Barta professzor úr néhány évvel halála előtt ezeket a feljegyzéseit nekem ajándékozta.

⁶⁴ Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. II. bőv. kiad. Szerk., bev. Vigh Károly. Budapest, 1984. Magvető, 234.

⁶⁵ FÉJA GÉZA: Hívó magyarok beszéljenek! Magyarország, 1938. április 22. 11.

ricz? Móriczról, az „igazmondóról” szép könyvet írt, de rávetítette a maga irodalmi és társadalmi eszményképét. „Mintha Móricz társadalmi harcos lett volna s nem író.”⁶⁶

Ady a vallása lett. Diákkorában pad alatt lopva olvasta a verseit, gyászjelentése mottója is Ady, *A nagy álom* négy sora: „Meghalok én szépen, szabállyal, De beszédem van a Halállal. [...] Szép, nagy, komoly, altatlan álom, Jó barát legyen a halálom.”

Miskolc város Ady születési centenáriumára Féja Géza előadásával emlékezett a Megyei Könyvtár előadótermében. A megfáradt lovas néhány hónappal kórházba kerülése, háromnegyed évvel halála előtt az *Új s új lovat* versről beszélt. Csodát láttunk, a kráterarcon felragyogott a „Piros, tartós öröm.” Versszakról versszakra citálta, értelmezte a művet, tekintetén átsuhantak a harcok mér földkövei, taglejtéseiben a rohanó, büszke hév, a drámákon és tragédiákon túlnövő mozgás parancsa, a száguldás öröme. Élet-műfaja volt ez a vers. Hallgatósága József Attila szemével láthatta újra, fiatalon a „lobogó tűzű igehirdetőt.”

Féja Géza zarándoklatait belső iránytűje vezette Adyhoz. A magyarság „templomához,” amelyet minden versével, cikkével, szavával Ady épített. Tornya és homlokzata messziről hirdette magyarság és Európa, faj és emberiség bonthatatlan egységét. Itt imádkozott Adyval, s életműve java erre az imára tanított bennünket:

*Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az embered, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.*

*A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültessz szobor lóra az embert,
Hadd vágatasson tovább.*

*Riadó, szennyes, kerge nyájak
Ne állítsák meg új lovát
Emberednek, hogy hadd nyargaljon
Előbbre és tovább.*

*A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hitesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze túl a szemem.*

A rosszért sorsával fizetett. A jó túlélte őt.

⁶⁶ FÜZI LÁSZLÓ: Előszó In: Móricz Zsigmond, Kolozsvár, 2005. Polis, 9., 12.